

Людвиг СЕЛИМСКИ

ЗА ПРОИЗХОДА НА ПЕТНАЙСЕТ БЪЛГАРСКИ ДУМИ

COBISS: 1.01

K izvoru petnajstih bolgarskih besed

V članku se analizira 8 besed, pretežno narečnih, zvečine podedovanih, ki so bile zavoljo specifičnih glasovnih sprememb, besedotvornih posebnosti ali pisnih deformacij napačno interpretirane v BES (Bolgarskem etimološkem slovarju) ali štete za nejasne; 7 drugih besed pa je semantičnih ali besedotvornih arhaizmov, ki v BES niso bile podvržene analizi. **Ključne besede:** pisne deformacije, disimilacija, izposoja, poenostavitve

On the origin of fifteen Bulgarian words

This article analyzes eight words, mainly dialect lexemes and mostly inherited, that due to specific sound changes, word-formation features, or graphical deformations have been wrongly analyzed in BED (the *Bulgarian Etymological Dictionary*) or considered obscure. Seven other words that are semantic or word-building archaisms that were not included for analysis in BED have been studied.

Keywords: graphic deformation, dissimilation, borrowing, simplification

- 0 В статията се разглежда произходът, словообразователният строеж и първоначалното значение на 15 български думи. Относно 6 от тях се дискутира по тези проблеми с БЕР, при 1 – със С. Илчев, а 1 е счтена в БЕР за неясна. Останалите 7 от интересуващите ни тук думи не са били анализирани в БЕР. Думите се анализират по азбучния им ред.

- 1 **Влашко** ножче – от *влах* или от *ула̀к*? Определението *влашки* в съчетание с *ножче* (*влашко ножче*) се привежда сред производните от етнонима **влах** в дефиницията на значението на „*влашѝк* ‘несгъваем нож с ножница, влашко ножче’ (Вакарел, Ихтиманско)“ (БЕР 1: 164, под *влах*). Словосъчетанието „*влашко ножче*“ се среща в песенния фолклор. Инициалното *в-* тук е поради свръхстарателност. Тук *влашки* няма нищо общо с етнонима *влах*, нито с *Влашко* (Румъния). То е от название за лице, завършващо не на *-х*, а на *-к*, а започващо не с *в-*, а с гласната *у-*. Това название е *ула̀к* (в мн. ч. *ула̀ци*), заемка от тур. *ulak*, *-ği* ‘куриер, пратеник’. Така са наричали „човек, нарочно изпратен нейде с писмо или за друго нещо; саия“ (Геров 5: 431). То е заето и в румънски (*olac*) и в други балкански езици (БЕР 8: 628, под *ула̀к*). Освен паралелната форма *ула̀ка*, умалителното *ула̀че* и прилагателното *ула̀шки*, Н. Геров привежда и словосъчетанието *улашки кон*, съответстващо на рум. *cal de olac*, а също така и фрагмент от народна песен с прилагателното *ула̀шки*:

„Бальо въз Янка отиде,/ Че извади ножче улашко,/ Улашко и касапско,/ У клето се сърце рани“ (Геров 5: 431).

Отбелязваме го в Свищовския дамаскин в словосъчетанието „о^лаците цареви“ (Милетич 1923: 473), на което съответства „посл^анници ц^аревы“ в Троянския дамаскин (с. 270 [вътр. пагинация]) и Тихонравовския дамаскин (с. 139б, вътр. паг.).

- 2 **Вошанин** ‘воин’. Според С. Илчев (1969: 116) в основата на ФИ (фамилно име) *Вошански* е залегнало ЛИ *Вошан, което – не съвсем уверено – той извежда „от диал. *воскън ‘восъчен’ – във връзка с употребата на *восъка* в черква за свещи (?)“. Н. Ковачев (1995) не отбелязва лично име *Вошан. А сред подобните на предполагаемото *Вошан „от диал. *воскън ‘восъчен’“ с алтернатива *ск ~ щ* са отбелязани *вошчен*, *вошченка*, *вошченица*, *вошчина* и др. (БЕР 1: 176–177), но сред тях няма съществително *вошан/*вошян. По всяка вероятност ФИ *Вошански* се базира върху прозвище от название като отбелязаното в Свищовския дамаскин *вош^анинь* ‘боец, воин, войник’, което съответства на названия за ‘воин’ в паралелни текстове от други дамаскини – все като превод на грц. *στρατιώτης* ‘войник’. Срв. бълг. (от Свищовския дамаскин) „и кажеше о^ти съм *вош^анинь* Исусу Назаранину“ (Свищ. дам. 173) и грц. „καὶ ἔλεγε, ὅτι εἶναι *στρατιώτης* τοῦ Ναζωραίου Ἰσοῦ“ (Θησαυρός 1971: 532).

Л. Милетич, който публикува Свищовския дамаскин, помества думата *вош^анинь* в списък от „По-редки български думи“ в паметника, като привежда няколко употреби (Милетич 1923: 60). А според нас бълг. *вош^анинь* (по-рядко *вошанинь*) е заето от румънски език. То съответства на рум. *oștean* ‘войник, боец; военен’, образувано с наст. *-ean* от *oști*, форма за мн. ч. на думата *oaste* (остар.) ‘военна служба; войска, армия; война, сражение, битка’, извеждана от лат. *hostem* < *hostis* ‘чужд’, а напоследък се смята „от трако-илир. произход“ (Vinereanu 2009: 587). На българска почва е развило протетично *в-*, може би не без асоциация със синонимното *воин*.

- 3 „**Пашайши** нареч. ‘безгрижно, напълно свободно’ (Тиквеш). – Може би от основата с *паша* (вж.), срв. тур. *paşası* ‘с качества на паша’ [...]“ (БЕР 5: 115). По-добре „от основата **на паша**“, отколкото „от основата **с паша**“. А *пашайши* не можем да приемем за наречие с наст. *-si* поради очевидната фонетична разлика между изгласното *-йши* на загадъчната дума и крайното *-si* на така предполагаемата изходна форма. Най-вероятно е зад привидно еднословното **пашайши** да се крие изафетното съчетание **паш^а иш^й*, в което освен *паш^а* (тур. *paşa*) има още две морфеми: лексикална (коренна) *иш (от тур. *iş* ‘работа’) и служебна, с морфосинтактична функция на изафет – крайното *-и* (от тур. *-i*). Предполагаемото изходно турско словосъчетание е *paşa işi ‘работа/грижа на паша’, подобно по строеж и преносно

значение на тур. *çocuk işi* ‘детска (много лесна/незначителна) работа’ (по АКТБР 2009: 294).

- 4 **См’òнвам** гл. нсв., **см’òна** св. ‘удрям до смазване’ се среща на много места в Смолянско и Ардинско (Стойчев 1983: 340). То не е отбелязано на азбучно място в БЕР 7, а липсва и сред производните от основното м̀на ‘отделям влакната от паздера на лен и коноп’ и др., от псл. **mẽti, t̃nɔ* (БЕР 4: 396–397). В него забележително е запазването на мекостта на съгласната пред широкото родопско ð̃, явяващо се застъпник на коренната предна гласна (от псл. **ε̃ ~ *b̃*), което е характерно за родопските говори, срв. *см’òна* и пол. *zmiąć* ‘смачкам, измачкам’.
- 5 **Сòстук** и **състук** ‘водопад’. **Сòстук** ‘водопад’ (Брезе, Смолянско) се извежда „от *сòсқук* също (вж.), с дисимиляция *к–к > т–к*. Срв. *състук, сқòқут*“ (БЕР 7: 358). Но формация *сқòқут* липсва на азбучно място. И паралелното **състук** ‘водопад’ (Лясково, См) се извежда „от първоначално *съсқок* също, съставено от *съ-* [...] и *сқок* ‘водопад’ [...] и дисимиляция *к–к > т–к*, срв. *сòсқук* ‘водопад’ (Върбово, См), *сòсқукъ* също (Беден, См), с неударено *о > у* [...]“ (БЕР 7: 697). – Според нас анализът на *сòстук/състук* е неприемлив. Промяна в корена на този хидронимен термин е претърпяла само гласната *о*, която в неакцентирания позиция се редуцира: *о > у*. Предполагаемата „дисимиляция *к–к > т–к*“ би била уникална, а въобще не е наложително да се реконструира формация с корен *сқок*. А **състук** ‘водопад’ (Лясково, См) и паралелното **сòстук** ‘водопад’ (Брезе, См), с широко ð̃ (< ò), си представяме като варианти на съществително *съ-сток (от глагол *съ-стека), застъпващо диал. псл. **с̃ъ-с̃токъ* (: **с̃ъ-с̃текти*), подобно на по-простото *сток* (: *стекà* [се]), от псл. **с̃токъ* (: **с̃текти*) за ‘място, където две или повече реки се сливат, стичат в една; сток’ (Геров 5: 261). Участващата в повторната префиксация представка **с̃ъ-* на глагола **с̃ъс̃текти*, мотивиращ съществителното **с̃ъс̃токъ*, се различава не само формално – по вокализацията на *ъ в силна позиция (**с̃ъ-* > *с̃ъ-// с̃ò-*), но и семантично. За разлика от *с-* (< **с̃ъ-*) в *сток* (< **с̃токъ* : **с̃текти*), означаваща ‘събиране/стичане на водите на два или повече потока/реки в един’, началната представка *с̃ъ-/с̃ò-* (< **с̃ъ-*) на по-сложното **сò-с-тук/с̃ъ-с-тук** (< **с̃ъ-с̃ъ-токъ*) ‘водопад’ означава ‘отделяне (на водния поток) от едно земно ниво и падане в друго, по-ниско’. Префиксът *с̃ъ-* (< **с̃ъ-*) в диалектния хидронимен термин съответства на стб. предлог **с̃ъ** за ‘отделяне с посока отгоре надолу’. А в съвременния книжовен език няма „семантично съответствие между предлога *с* и префикса *с-*“, „глаголите с представка *с-* са обикновено стари образувания, в които представката е споена здраво с корена формално и семантично“ – тя днес не е словообразователно активна (Спасова-Михайлова 1978: 203–204). Относно така предполагаемата семантика на инициалната представка срв. родоп. *са-с̃уркам* (*са*) ‘свличам (се)’, *с̃ъ-влека* (с вокализирана

ерова гласна), *с-влячище, с-валям, с-лизам, с-мъквам, с-немам, с-пада* ‘слиза, смъква се, спуска се’ (Селимски 1996: 35–36; 2016: 68).

- 6 ***Спаждам се** достоверно ли е по форма, или не? Глагол **спаждам се** ‘влизаме един в друг; спояваме се, спяме се’, с употреба в изреч. *Кюнковете са спаждат един с друг*. МСб. XVI–XVII. 406, както и отглаголно съществително **спаждане** ‘с. ср. от **спаждам се**. Спояване’, отбелязва Т. Панчев (1908: 295–296). Този глагол не е включен за анализ в БЕР 7. От синонимните в дефиницията на значението му *спояваме се, спяме се* може да се предполага, че и в загадъчното *спаждам се* имаме префикс *с-*. Според нас обликът *спаждам се* е възникнал в резултат от погрешно разчитане на буквата ***н** като **п**, т. е. вместо *снаждам се*, каквото Т. Панчев не отбелязва на отделно азбучно място. Но все пак в подобен контекст се отбелязва и дума, която смятаме за сродна с интересувашата ни тук. Това е **надушка** ‘мястото, дето две неща се спаждат, се съединяват едно с друго; частите, с които се спаждат две неща. *Нъ кьункъ надушката*. Търново, МСб. XVI–XVII. 406’ (Панчев 1908: 220). И в приведената дефиниция на семантиката се явява същото ‘*се спаждат*’ вместо ‘*се снаждат*’. А **надушка** е образувано с наст. *-ушка* за отглаголни названия на действия, като диал. *съмнушка* ‘съмване, съмнало’, разг. *почерпушка* ‘почерпка’ и др. То се базира на глагола **надам** или **надя** ‘снаждам, наставям’, от който имаме и причастие/прилагателно **наден** ‘продължен чрез прибавяне на ново парче’ и др. производни, сред които и **надушка, снадя** и търсеното в нашия анализ **снаждам** ‘наставям нещо; удължавам нещо чрез зашиване; съединявам две неща’ (БЕР 4: 471–472), погрешно представено у Т. Панчев като недостоверното ***спаждам (се)**, а неправилно и като възвратен глагол – не ‘*спояваме се*’, а *спояват се*, т. е. *биват споявани*, а всъщност: *кюнковете биват снаждани* или *кюнковете ги снаждаме*.

- 7 **„Становище** ‘гледиче, мнение, гледна точка’, ‘място или сграда за престой’ (РРОДД). – Срхр. *stānovīšite* ‘гледиче, позиция’, словаш. *stanovište* ‘място’, пол. рядко *stanowiszcze* ‘гледиче’. – Произв. от *stānъ (вж. *стан*), с наст. *-av-iščē*’ (БЕР 7: 431). При изброяването на съответствия в другите езици са предпочетени и ‘пол. рядко *stanowiszcze*’ и ‘словаш. *stanovište* ‘място’’, а е пренебрегнато чеш. *stanoviště*, което е най-важното в случая. Защото дори и да е на домашна почва образувана думата **становище** за означаване на ‘място или сграда за престой’, не може да се предполага домашно потекло на **становище** като ‘гледиче, мнение, гледна точка’. С второто значение то е чешка заемка, въведена от А. Теодоров-Балан (Иванчев 1983: 321; 1988: 209). В предговора към книгата си ‘Български залиси’ в порядъка на творческа равностметка и не без чувство на законна гордост А. Теодоров-Балан пише, че ‘българският книжевен език си служи днес с няколко десетки думи строени’ от негова ‘ръка изкарани и пуснати на пазар’ (Теодоров-Балан 1956: 4). Тук

той привежда за илюстрация 24 думи и изрази, сред които е и *становище*. А подробен анализ на тази дума публикува по-рано. Според Балан, „да беше думата *становище* произведена у нас от **стан**, като място, дето се **станува** (дето се стои на лагер), тя щеше да гласи **станище** [...]. Българската железнична управа е нарекла добре български **станище** едно място в Русе [...]. А формата **становище**, усвоена еднъж от чешки, бихме запазвали с изгода за значение, дето не е работа за ‘стояне’ или ‘застаяне’, но повече за ‘поставяне’ (*stanoviti, stellen*)“ (Теодоров-Балан 1927: 164–165; 1956: 176–180).

8 „**Ствар** остар. ‘предмет, вещ, нещо, твар’, ‘твар, живо същество’ (Ем. Васкидович). – Поствербално образуване от *стварам* (вж.)“ (БЕР 7: 440). – Най-вероятно е то да е заемка – срхр. *stvâr*. Относно езика на Ем. Васкидович това не бива да ни учудва. Срв. подчертаните два сърбизма в следния фрагмент от негово изречение: „гол се **вратих**, без да **посвоя** нито ботка от сиромашка кръв“ (по РБЛ 1: 202). А относно интересувашата ни дума отдавна е изказвано мнение, че е хърватизъм в банатския говор (Милетич 1900: 480).

9 **Стъга** (у Геров **стѣга**) „въже, с което порожат добитък; порожница, порожъ, пороже“ (Геров 5: 281), е интересна дума, която липсва в БЕР 7. Архаичното, както изтъква и С. Младенов, „**с/тѣга** обл. стар. ‘въже...’; кор. в др. отгл. степ. *стаг-* в **стѣгам**“ (Младенов 1941: 616), сродно със стб. глагол **вѣстагнѣти** ‘стянуть, обуздать’ (SJS I: 342), то застъпва псл. **sъ-tog-a*, от което е и рус. *стуга* ‘тясна лента’ (Vasmer 3: 33), словаш. *stuha* ‘лента, панделка, ширит’ (Králik 2016: 563), чеш. *stuha* (и *stouha*) ‘панделка, корделка, лента’ (Machek 1968: 590), долнолуж. *stuga* „älter ‘Senkel, Schnürsenkel, Riemen“ (Schuster-Šewc 18: 1370). В някои славянски езици се явяват други производни, като словен. *stôgla* ‘ремъче за завързване на чехли’, разширено с наст. *-la* (Bezljaj 3: 319), каквото е и приведеното у В. Махек словаш. *stuhla*. А за стч. *vztúha* ‘първонач. каишка, с която се е пристягала обувката към крака’ (Machek 590) и пол. *wstęga* ‘лента’ (и умалит. *wstążka* ‘панделка’), правилната реконструкция е **vъz-toga* от глагола **vъz-tegnoti* (Mańczak 2017: 363).

10 „**Стърна** (да се), *-еш, -нал се*, гл. възвр. свър. (?) *Враг ти се стръну̀ло, да би ти се!* Клетва. МСб. XXI. Трънско 60“ (Панчев 1908: 300). – Липсва на азбучно място в БЕР 8. На Т. Панчев този глагол не е бил ясен откъм словообразователен строеж и лексикално значение. Обръщали сме вече внимание върху него, между другото, при анализа на бълг. диал. *сутрѣцвам* ‘убивам’ (Selimski 1998: 235–236; Селимски 2016: 81–82). Там се привеждат клетви, като *Дано го болест трѣти!*...; *Бабник те трѣтил!* Те са от същата основа (псл. **troṭiti*), от която много производни привежда И. Дуриданов, включително и *трѣтна*, но като св. в. срещу *трѣткам* ‘надвивам, събарям

някаго' (Дуриданов 1983: 61). А интересуващото ни тук *стърна се* смятаме застъпник на префиксно-суфиксна формация като псл. **st̥r̥n̥t̥n̥o̥ti*, с представка **s̥-* и наст. **-n̥o-* за св. в. от *tr̥t̥iti*, с формиране на вторично сричково *-r̥-/-̥r̥-*, срв. **тр̥тя, тр̥тна, тр̥тнуам* 'повалям' (БЕР 8: 337) и *тър-тя* 'поваля', *потъртя, потъртвам* 'повалям' (БЕР 8: 570) и опростяване на консонантната група *-r̥n̥-* (> *-r̥n̥-*), както при *загъртам* диал. 'загръщам', *пригъртам* диал. и *загърна, пригърна* (БЕР 1: 290, s.v. **gr̥m̥-*).

- 11 **Тий** 'това'. Тази рядка диалектна форма не е поместена за анализ в БЕР 8. Тя е подобна на местоимението за ср. р. ед. ч. вин. п. *ний* 'него' от банатския и павликянския говор, съответстващо точно на диал. (Шуменско) *ней* (от псл. **n̥j̥b̥*), но с промяна на акцентираниято *è* в нова фонема *ì*, различна от етимологичното *ì* (Селимски 1974; 2006: 44–45; 2016: 110). Тя е подобна също така и на местоименната форма *сий* (Селимски 2015: 311–312).

Новата фонема *ì* (на мястото на *è*) се различава от по-ниската *и*, явяваща се застъпник на етимологичното *и*, което съвпада с рефлекса на *ы* в говора, както в украински. Става дума за павликянския говор, а интересуващото ни *тий* 'това' е от гр. Раковски (Пловдивско). Намираме го също така и в текст на основата на този говор от средата на XIX в., чиито съставители са католически свещеници, родом от същото селище. Ето го в контекст: „Draghi moj Spassitel, zaràd tàzi tvòja prisvèta pàhà prejemì dnès **tij** mojè nevòlno tèlo, i dai mu rokòra kakvâ ti iskasc“ (Arabagiski – Iakovsky 1844: 140).

За отбелязване тук е важното обстоятелство, че гласната *ì* в местоимението **тий**, съвпадаща с гласната в споменаваните *ний* и *сий*, трябва да е обобщена от тези най-близки семантично и морфологично местоимения. Тя в *тий* не може да бъде непосредствен континуант на твърдата ерова гласна на псл. **t̥j̥b̥*.

Вероятно по същия начин се е формирало и родопското – от Елховец (Смолянско) – „**тий** и **тий** нарч. Тъй и тъй“ (БДиал 2: 280).

- 12 **Тръна** 'тръпна', *Кракъ ми трани*, диалектно (Врачанско) (БДиал 9: 330), липсващо в БЕР 8. Подобно на стб. оутрънѣти, оутръпати (SJS IV: 715), то е с опростена структура на сричката (**t̥r̥p̥-n̥-* > *тр̥-н̥-*), както в сх. *т̥р̥п̥ну-ти, т̥р̥н̥ѣм* '1) цепенеть, затекать, неметь, мертветь; 2) затухать, остывать', словен. *otrpnuti* 'окочанясам', словаш. *trnúť, -niem* '1. замирам, вцепенявам се; 2. безпокоя се, вълнувам се', покрай варианта от XVII в. *tírpnuť, -nem* '1. тръпна, изтръпвам, вцепенявам се (за крак, ръка); 2. вцепенявам се, изтръпвам, замирам (от страх)', чеш. *trnouti* '1. тръпна, вцепенявам се; 2. замирам, вдървявам се, вкаменявам се (от страх)', *ztrnouti, ustrnouti*, диал. (лаш.) *trpnuť*, пол. *tarnać* 'изтръпвам, вдървявам се, вцепенявам се', рус. *терпнуть*, укр. *потерпнути* – все от псл. **t̥r̥p̥-n̥o̥-ti* (Machek 1968: 652; Králik 2015: 628).

- 13 „Тутòве ‘словаци’ в текст: *Женските прасета се „шкупèват”... Това вèришат ветеринарните лекари и „тутòве” (словаци) от съседните села...* (Банат, СБНУ 51, 62). – Неясно“ (БЕР 8: 463). Отнася се за име с окончание за мн. ч. -ове, следователно едносрично от м. р. Ако предвидим и редукция в коренната гласна на едносричната основа, т.е., че *тутòве* може да бъде *вм. *тотòве*, ясно е, че става дума за банатското етнично название **тот**, за което С. Стойков (1968: 234) пише: „остар. (унг.) Словак. *Тòтвете съте са уд нàшита вèра* [т.е., католици: ЛС]. *Тутòвете шкупèват свин’òте*“. Стойков привежда и произв. „*тòтск’и, -ска прил. остар.* Словашки. *Тòтск’и йъзìк*“ (с. 234). То е от унг. *Toth* ‘словак’, което от XVII в. означава и ‘сърбин’ (Šimunović 1995: 380). А според П. Скок унг. *Tót* се отнася „и за хърватите между р. Сава и Драва“ (Skok 3: 485). То е заето и в румънски: *tot, toți* (обл., остар.) ‘словак’, от унг. *tót* (DLRM 1958: 870). Срв. и рум. ФИ „*Tot: ung. tót ‘slovac’*. Cf. *Tăutu*“ (Jordan 1983: 459), „*Tăut(u): ung. tót ‘slav; slovac’*“ (Jordan 1983: 446). Относно семантичния развой от етноним към занятие или обществено положение срв. *грък* ‘търговец’, *цинцарин* ‘търговец’, а най-вече: словаш. *valach* ‘1. пастир, овчар; 2. кон’, чеш. *Valach* ‘румънец’, а *valach* ‘пастир (в Изт. Моравия); скопен жребец’. Както пише по-нататък Й. Рейзек, „румънските *Valași* стигнали при колонизацията на Карпатите чак до Изт. Моравия (оттук *моравски валаши*) и запознали местното население с кастрацията на жребците, оттук названието за скопен жребец“ (Rejzek 2001: 697).
- 14 „Тър̀п̀н̀а ж. ‘голям дървен съд, приличащ на корито, който се използва при гроздобер’ (Желю войвода, Сливенско). – От *тарапанà* (вж. *тарапхана*)“ (БЕР 8: 575). – При това тълкуване е пренебрегната семантиката – няма никаква смислова връзка между ‘корито за гроздобер’ и ‘работилница за сечене на пари’. Най-вероятно е да имаме пореден случай на „графична деформация“ на изследваната дума – погрешна замяна на началното *ш- с т-. А въпросната дума е *шарапанà* ‘голямо дървено корито, в което берат грозде’ (БДиал 3: 193), *шър̀п̀н̀ъ* ‘кораб за грозде’ (БДиал 5: 147), от *шарапханà* (у Геров 5: 574) ‘корито на кола за прекарване грозде’, от ар.-пер.-тур. *şaraphane* ‘винарска изба’ (Георгиев 1978; Селимски 1978; 2016: 10–13).
- 15 У̀г̀л̀у̀тка ‘недоразвито дете’ и сродни. В БЕР 8 се анализират няколко производни от *люде* или от забравеното *люд (от псл. *ludъ) (БЕР 8: 634–634, под *улюдвам*). Но и в този том на БЕР, въпреки старанието за пълнота на изследвания речников материал, са останали незабелязани някои словообразователни и семантични архаизми, за които се намират съответствия в други славянски езици. За такова смятаме родопското **у̀г̀л̀у̀тка** ‘недоразвито [...] дете’ (Стойчев 1983: 344), анализирано като субстантивация на прилагателно **одл’уден*, противоположно по значение на *вл’удан* ‘възпитан’, а съответстващо на словаш. *odludný* ‘саможив’, пол. *odludny* ‘намиращ се, живещ

далече от хората, странящ от хората' и укр. *відлюдний* 'необщителен, уединен'. Субстантивацията е осъществена с наст. *-ек/-к-*, която се среща с умалителна или сингулативна функция в сродната родопска формация *л'уткòве* 'хорица' (Бдиал 2: 201). За свързването на *углътка* (от **одл'удка*) с *л'уткòве* не пречи нито частичната дисимиляция *дл > гл*, нито затвърдяването на *л' > л* (вж. БЕР 3: 486). Така *углътка* се очертава като точно съответствие на пол. *odludек* и укр. *відлюдок* 'необщителен човек, саможивец' – също от субстантивация на прилагателни (пол. *odludny* и укр. *відлюдний*), срв. и луж. *wotliudk* 'eremita, Einsiedler'. Срв. също пол. *niedoludek* 'който не умее да съжителства с хората', укр. *недóлюд(ок)* 'изверг, изрод', чеш. *nelida* 'безчувствен човек, човеконенавистник', рус. и укр. *ублюдок* 'недоразвит, за нищо негоден човек, с низки инстинкти; изрод'. Родопската форма от ж. р. на *-а* е резултат от обобщаване на род.-вин. форма (от изрази като 'остави го този **одл'удка*'). А самото родопско *луткòве*, с уж „неясно образуване“ (БЕР 3: 584), кореспондира точно с чеш. диал. *lidkové*, *ludkové*, словаш. *ludkovia*, пол. диал. *ludkowie*, белорус. диал. *л'уткòв'е*, *людкове*, длж. *ludki*, *lutki* (Schuster-Šewc 12: 870–871, под *lutki*²), укр. *людки*, пол. *ludek* и се извежда от псл. **ludькъ* (от основа *ludь* и суф. *-ькъ* с умалителна или сингулативна функция (Селимски 1996: 40–41; 2016: 73–74).

Така *углътка* и *л'уткòве* от родопските говори – несъмнено архаична периферия, – ведно с приведените (и други, неспоменати тук) сродни формации идват в подкрепа на реконструкцията на псл. **оть'ludькъ* (ЭССЯ 37: 144–145), в основателността на която като че ли се съмнява А. Банковски, смятайки пол. „*odludек* 'mizantrop' 1564, sztuczny powotwór Mączyńskiego [...] bez wzorów obcych“ (Bańkowski 2: 378).

Надяваме се, че не само с предложените поправки на известни вече тълкувания, но и насочвайки вниманието към някои необхванати за анализ в БЕР или/и ЭССЯ български диалектни думи, сме допринесли между другото и за утвърждаването на мнението за архаичния характер на родопските говори и за тяхното огромно значение за възстановяването на българската част на праславянския речник.

ЛИТЕРАТУРА И СЪКРАЩЕНИЯ

- АкТБР 2009** = Академичен турско-български речник, ред. И. Добрев, София: РИВА, 2009.
Бдиал 1–10 = Българска диалектология: проучвания и материали I–X, София: БАН, 1962–1981.
БЕР 1–8 = Български етимологичен речник, София: Проф. М. Дринов, 1971–2017–.
Георгиев 1978 = Владимир Георгиев, Относно произхода на диалектното съществително *шарапана*, Български език 28 (1978), бр. 1, 52–53.
Геров 1–5 = Найдено Геров, Речник на българския език, фототипно изд., София: Български писател, 1975–1978.

- Дуриданов 1983** = Етимологични бележки към бълг. *тръшвам, тръшина, тръшкам*, *Език и литература* 38 (1983), бр. 2, 59–64.
- ЭССЯ 37** = *Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд* 37, ред. А. Ф. Журавлев, Москва: Наука, 2011
- Иванчев 1983** = Светомир Иванчев, Александър Теодоров-Балан като проводник на чешкото влияние в българския език, *Slavia* 52 (1983), ѓ. 3–4, 317–321 (= Иванчев 1988: 203–209).
- Иванчев 1988** = Светомир Иванчев, *Българският език – класически и екзотичен*, София: Нар. просвета, 1988.
- Илчев 1969** = Стефан Илчев, *Речник на личните и фамилни имена у българите*, София: БАН, 1969.
- Ковачев 1995** = Николай Ковачев, *Честотно-етимологичен речник на личните имена в съвременната българска антропонимия*, Велико Търново: ПИК, 1995.
- Милетич 1900** = Любомир Милетич, Книжнината и езикът на банатските българи, *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина* 16–17 (1900), София: Министерство на народното просвещение, 339–482.
- Милетич 1923** = Любомир Милетич, *Свицовски дамаскин. Новобългарски паметник от XVIII век. Български старини VII (1923)*, София: БАН.
- Младенов 1941** = Стефан Младенов, *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*, София: Христо Г. Данов, 1941.
- Панчев 1908** = Тодор Панчев, *Допълнение на българския речник от Н. Геров*, събрал, наредил и изтълкувал Т. Панчев, Пловдив: Печ. „Труд“, 1908.
- РБЛ 1** = *Речник на българската литература 1: А–Д*, София: БАН, 1976.
- Селимски 1974** = Людвиг Селимски, Българската диалектна фонемна промяна *ѐ > ѝ*, в: *В памет на професор Стойко Стойков (1912–1969): езиковедски изследвания*, София: БАН, 1974, 183–187.
- Селимски 1978** = Людвиг Селимски, Думата *шарпанà* не е тракийска, а арабско-персийска, *Език и литература* 33 (1978), бр. 1, 106–107 (= Селимски 2016: 10–13).
- Селимски 1996** = Людвиг Селимски, Значението на родопските говори за възстановяването на праславяния речник, *Rocznik Slawistyczny* 50 (1996), cz. 1, 31–44 (= Селимски 2016: 62–75).
- Селимски 2006** = Людвиг Селимски, Етимологични поправки, уточнения и допълнения, в: *Националният език в условията на чужди влияния и глобализация*. Научна конференция, посветена на 125-годишнината от рождението на акад. Стефан Младенов (София, 28–29 юни 2005), София: Изд. на СУ в България, 2006, 40–46 (= Селимски 2016: 102–111).
- Селимски 2015** = Людвиг Селимски, Об етимологии двадцати слов: дополнения и исправления к «Болгарскому этимологическому словарю», в: *Памяти академика Олега Николаевича Трубачева к восьмидесятилетию со дня рождения (23.10.1930 – 9.03.2002) = Труды Инст. русск. языка им. В. В. Виноградова IV: этимология*, Москва: Изд. «Вест-Консалтинг», 2015, 303–322.
- Селимски 2016** = Людвиг Селимски, *Етюди по етимология и ономастика: studia z etymologii i onomastyki*, Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2016.
- Спасова-Михайлова 1978** = Сийка Спасова-Михайлова, Семантични съоставки между предложната и префиксалната система на славянските езици, *Славянска филология* 15 (1978), София: БАН, 1978, 195–206.
- Стойков 1968** = Стойко Стойков, *Лексиката на банатския говор*, София: БАН, 1968 (ТБД 4).
- Стойчев 1983** = Тодор Стойчев, Родопски речник: второ допълнение, *Родопски сборник* 5 (1983), ред. Х. Христов и др., София: БАН, 287–353.
- Теодоров-Балан 1927** = Александър Теодоров-Балан, *Думотворба: гледище и становище*, Родна реч (Казанлък) I (1927), 163–168 (= Теодоров-Балан 1956: 176–180).
- Теодоров-Балан 1956** = Александър Теодоров-Балан, *Български записи с език, книжнина и общество*. София: Наука и изкуство, 1956.
- Θησαυρός 1971** = *Θησαυρός Λατσακηνου του Υποδιακονου και Στουδιτου Θεσσαλονικεως, Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος Βασ. Ρηγοπούλου*, 1971.

- Arabagiski – Iakovsky 1844** = Petrus Arabagiski – Iakobus Iakovsky, *Nauka kristianska za kristianete od Filibeliskata darxiava*, Rim: Propaganda fide, 1844.
- Bańkowski 2** = Andrzej Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, Warszawa: PWN, 2000.
- Bezljaj 3** = France Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika 3: P–S*, dopolnila in uredila M. Snoj – M. Furlan. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995.
- DLRM** = *Dictionarul limbii romîne moderne*, Bucureşti: Ed. Academiei RPR, 1958.
- Iordan 1983** = Iorgu Iordan, *Dicţionar al numelor de familie româneşti*, Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983.
- Králik 2015** = Lubor Králik, *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava: VEDA, 2015.
- Machek 1968** = Václav Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha: ČSAV, 1968.
- Mańczak 2017** = Witold Mańczak, *Polski słownik etymologiczny*, wyd. elektr. pdf, 2017.
- Rejzek 2001** = Jiří Rejzek, *Český etymologický slovník*, Voznice: Leda, 2001.
- Schuster-Šewc 12, 18** = Heinz Schuster-Šewc, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache 12, 18*, Bautzen: VEB Domowina-Verlag, 1983, 1986.
- Selimski 1998** = Ludwig Selimski, *Z praslaviańskiego dziedzictwa leksykalnego w bułgarskich gwarach ludowych*, w: *Praslaviańszczyzna i jej rozpad*, red. J. Rusek – W. Boryś, Warszawa: Energeia, 1988, 231–237 (= Селимски 2016: 75–82).
- SJS I–IV** = *Slovník jazyka staroslověnského = Lexicon linguae Palaeoslovenicae I–IV*, red. J. Kurz – Z. Hauptová, Praha: Akademie věd, 1966–1994.
- Skok 3** = Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika 3: poni²–Ž*, Zagreb: JAZU, 1973.
- Šimunović 1995** = Petar Šimunović, *Hrvatska prezimena: podrijetlo, značenje, rasprostranjenost*, Zagreb: Golden Marketing, 1995.
- Vasmer 3** = Max Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch 3: Sta–ÿ*, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1958.

POVZETEK

K izvoru petnajstih bolgarskih besed

V zvezi s 6 besedami (št. 1, 2, 3, 5, 7, 8, 14) se članek razhaja z BES (Bolgarskim etimološkim slovarjem) oziroma št. 2 s S. Ilčevim, medtem ko je št. 13 za BES 'nejasna'. Preostalih 7 besed (št. 4, 6, 9–12, 15) pa v BES ni bilo analiziranih.

Avtor šteje za izposojo: 1. osnovo za *vlaški* (*ulāk* 'kurir', tur. *ulak*); 2. *voščanin* 'vojak' (rom. *oşteân*); 3. *pašajši* 'brezskrbno' (tur. *paşa işi* 'paševa skrb'); 7. *stanovište* 'stališče' (iz češ. *stanovište*); 8. *stvar* 'nekaj' (iz sbh. *stvâr*); 13. *tutòve* 'Slovaki' (iz madž. *Tót, Tóth* 'Slovak'); 14. *trъръна* 'kad', z napačno branim *t-* nam. *š-* (iz tur. *şaraphane* 'vinska klet').

Sôstuk/s'bstuk 'slap' (št. 5) ni iz *skok*, ampak iz korena *tok/tek*.

V BES niso upoštevani: 4. *sm'òna* 'zmečkam' (iz **sъ-męti*); 6. *spaždam se* 'združim se', z napačnim *p-* nam. *n-* (iz *s-naždam* 'zvežem se'); 9. *stъga* 'vrv' (< **sъ-teg-a*); 10. *stъrna* (*se*) (v kletvi), z izpustom *-rtŋ- > -rn-* (iz **sъ-trŋŋoti*); 11. *tij* 'to', z nar. vokalom *i*, kakor v *nij* in *sij*; 12. *trъna* 'trenem' z izpustom *-rŋŋ- > -rn-* (iz **trъŋ-nŋ-ti*); 15. *uglùtk* 'nerazvit otrok', z disimilacijo *-dl- > -gl-* (iz **otъ'ludъtkъ*).